

Kees Opmeer en Mark van Vugt

FC SAPIENS

Wat voetbal ons vertelt
over menselijk gedrag



VOETBAL IS OORLOG

Dit boek gaat over een geheim, een geheim dat de wereld kan veranderen. Toch ligt het niet verborgen in donkere grotten of duistere bergplaatsen. Het is overal om ons heen. Er gaat geen dag voorbij of we worden er wel mee geconfronteerd. Zo gaat het vaak met grote geheimen. Je kijkt om je heen, maar ‘je gaat het pas zien als je het doorhebt’, volgens een bekend filosoof met een razendsnelle dribbel. Daar is niet meer voor nodig dan een beetje historische kennis, een ruime blik en vooral verbeeldingskracht. Wat daarbij helpt is wetenschappelijke onderbouwing om de twijfelaars over de streep te trekken.

Daarom hebben wij, Mark van Vugt en Kees Opmeer, de handen ineengeslagen. Mark is hoogleraar evolutionaire psychologie aan de Vrije Universiteit Amsterdam en verbonden aan de universiteit van Oxford. Professor Mark weet alles over ons oerbrein. Kees is auteur van jeugd- en non-fictieboeken. En we zijn beiden voetbal-liefhebbers.

De vraag is: wie gelooft in ons geheim? Moeten wij als schrijvers van dit boek bang zijn om uitgelachen te worden of voor rotte vis te worden uitgemaakt op social media?

Punt is, dat we geen keus hebben. We weten hoe het gaat met geheimen. Ze wentelen rond in je hoofd en beginnen steeds meer lawaai te maken, als bromvliegen die tegen het raam botsen. Ze moeten eruit voordat de pijn ondraaglijk wordt.

Het maakt niet uit of je voetbal koestert of haat. In beide gevallen hebben we iets om over na te denken. Misschien ga je door dit boek wel van voetbal houden of omgekeerd. Als voetbalsupporter

denk je na het lezen misschien: als dit het is, hoeft het voor mij niet meer. We kunnen ons voorstellen dat sommige mensen voetbal maar een raar en saai spelletje vinden. Mannen of vrouwen die achter een bal aanrennen, ruziemaken en juichen als gekken als de bal in het net rolt. Wat is de lol daarvan?

Als je er wat langer over nadenkt, heeft het iets vreemds hoe een simpel spel als voetbal het leven van miljoenen mensen beheerst. Maar daar is een reden voor. Achter een doodgewone voetbalwedstrijd zit een wereld die teruggaat naar een ver verleden.

Jaren geleden verscheen er een artikel in het dagblad *Trouw*. Daarin werd teruggekeken op een symposium waarin het (onverwerkt) verleden uit de Tweede Wereldoorlog centraal stond. Een van de sprekers was de auteur Willem Frederik Hermans, een van de ‘grote drie’ naast Harry Mulisch en Gerard Reve en schrijver van de magistrale roman *De donkere kamer van Damokles* over oorlog en verzet. Zou een wereld zonder oorlog mogelijk zijn? was een vraag die hij zichzelf stelde.

‘Na de Eerste Wereldoorlog,’ vertelde Hermans, ‘heeft menigeen, geschrokken van het enorme aantal slachtoffers, gedacht dat dit de laatste aller oorlogen zou zijn en dat het voeren van oorlog het best vervangen kan worden door het houden van voetbalwedstrijden en dus de oorlogsliteratuur door sportjournalistiek.’

De zaal barstte in lachen uit. Ze wisten hoe cynisch en uitdagend Hermans in zijn uitspraken kon zijn. Maar de auteur, die eerder ook het boek *Ik heb altijd gelijk* schreef, was bloedserieus. Zonder een spier te vertrekken ging hij verder. ‘En toen de Tweede Wereldoorlog tot ieders opluchting eindelijk ten einde kwam, stak ook de voetbalsport haar lederen kop weer op.’

De zaal durfde niet meer te lachen. Dit was geen grap. Aan het eind van zijn verhaal sprak hij de hoop uit dat iemand een roman over oorlog en voetbal zou schrijven. ‘Een verzetsroman zal het wel niet worden, want niemand verzet zich tegen de voetbalsport.’

Dit boek is geen roman. Het is een huwelijk tussen wetenschap en verhalen uit de praktijk, maar het onderscheid blijft herkenbaar. Einstein zei het al: 'Logica brengt je van A naar B, maar verbeelding brengt je overal.'

Lees hoe de verhalen over voetbal en ons oerbrein ons leiden naar een van de grootste geheimen van deze tijd.

1

UIT DE LOOPGRAVEN

'Er kwam een Schotse soldaat tevoorschijn met een voetbal die uit het niets leek te komen en een paar minuten later was er een echte voetbalwedstrijd aan de gang.'

Johannes Niemann, een Duitse luitenant

We beginnen met een verhaal dat laat zien hoe voetbal en oorlog met elkaar te maken hebben. Het was aan de vooravond van kerst 1914. De Eerste Wereldoorlog was nog maar een paar maanden oud, maar al in volle hevigheid losgebarsten.

Kerst aan het front

Soldaten aan beide kanten van het front in Noord-Frankrijk waren de slachtpartijen zat. De strijd was uitzichtloos. In het dorpje La Chapelle-d'Armentières, niet ver van het front en de Belgische grens, brandden de kerstlichtjes in de huizen. Kerstliederen vanuit de oude dorpskerk dreven als rookslierten over het kale landschap tot in de loopgraven.

Rillend van de kou zat de Britse soldaat Percy Jones met zijn rug tegen de hard bevroren aarden wand in de loopgraaf. Als hij omhoogkeek, zag hij lichte sneeuwvlokjes naar beneden dwarrelen. Hij hoorde de zachte muziek van ver komen aanwaaien. Zijn gedachten dwaalden af naar huis, naar zijn ouders, vrienden en het meisje op wie hij verliefd was. Ze zaten op dit moment waarschijnlijk in de kerk. Zouden ze ook aan hem denken? Hij hield een dagboek bij, zodat zijn geliefden later konden lezen wat hij had meegemaakt.

Vanuit de Duitse loopgraaf een paar honderd meter verderop in niemandsland klonken geluiden. Dat gebeurde wel vaker. Stoere kreten, schelden, onzin en een enkele keer iets vriendelijks. ‘Wij vegen onze kont af met jullie vlag!’ Of: ‘Trek in Schnaps? Jammer dan!’ Dan bulderden ze van de lach. Natuurlijk schreeuwden de Engelse soldaten terug. Iets over hoe lelijk Duitse vrouwen waren en dat hun helmen op pispotten leken.

Nu klonk het anders. Percy kwam omhoog om het beter te kunnen horen. Verdomd. Het waren kerstliedjes, Duitse kerstliedjes. En hij hoorde ook: ‘Waar blijven jullie kerstbomen?’ Toen hij over de rand keek, zag hij lichtjes dansen. Was dit weer zo’n truc van die Duitsers? Hier en daar laaide een vuur op. Kameraden van Percy kwamen ook nieuwsgierig overeind. Even later klonk het brullende bevel van hun commandant in de donkere kerstnacht. Geweren in de aanslag! Munitie klaarleggen! Bereid je voor op een aanval!

De Duitsers hoorden hoe de Engelsen zich gereedmaakten. Ze begonnen te schreeuwen. Percy schreef erover in zijn dagboek: *Englishmen. Englishmen. Don't shoot. You don't shoot, we don't shoot.*

Wat moesten ze hiermee? Konden ze de vijand vertrouwen? Percy kende de verhalen over hun misleiding, hun leugens. Je wist het nooit met die *Huns* die zoveel anders waren dan zij. Voor hetzelfde geld was het een valstrik. Niet intrappen.

Het geroep over en weer bleef aanhouden. De liedjes, de lichtjes. Er ontstond twijfel, zou het waar kunnen zijn? Plotseling zag Percy in de verte een gestalte aan komen lopen. Hij zwaaide met een witte vlag. *‘Don't shoot! Please, no guns! It's Christmas. Happy Christmas!’*

Op zijn hoede liep een Engelse soldaat met geweer in de aanslag hem tegemoet. Ze raakten in gesprek, met veel gebaren. De Engelse soldaat liet op een gegeven moment zijn geweer zakken. Hij kreeg een klap op zijn schouder. Percy zag het gebeuren. Hier stonden geen vijanden tegenover elkaar maar vrienden. Hoe was dat in godsnaam mogelijk?

Van het een kwam het ander. Er werd gezwaaid en gewenkt in de richting van de loopgraven. Van beide kanten kwamen soldaten aanlopen, zonder wapens. Percy kon niet achterblijven, wilde niet achterblijven. Niet veel later brandde er een vuur waar de gezworen vijanden handenwrijvend omheen gingen staan. Waar het opeens vandaan kwam wist Percy ook niet, maar opeens was er drank en voedsel; gin, chocola, sigaren. Kerstliedjes klonken over de besneeuwde vlakte; afwisselend Duits en Engels, soms van alles wat. *'Silent night, holy night'* en *'Oh Tannenbaum'*. Niet zuiver, maar wel mooi. Voor even leek de oorlog en de haat die erbij hoorde ver weg. Maar hoe lang duurt even?

Voetbalwedstrijd

De volgende ochtend, eerste kerstdag, was de oorlog nog steeds afwezig. Er vonden opnieuw vriendschappelijke ontmoetingen plaats op het slagveld. Handen werden geschud en voedsel en voorwerpen werden geruild bij wijze van kerstcadeau. Bij daglicht was nu duidelijk te zien hoeveel slachtoffers er verspreid over dit niemandsland lagen, bedekt onder het dunne laagje sneeuw. Grote ontsteltenis was op de gezichten te lezen. Wat doen we elkaar aan? Ze besloten hun doden op een respectvolle manier te begraven. En toen maakten ze een afspraak.

Het werd een voetbalwedstrijd, Duitsland tegen Engeland. Helmen deden dienst als doelpalen.

De spaarzame foto's uit die tijd laten zien hoe het eraan toeging. Uniformjasjes gingen uit, lachende gezichten, omhelzingen na een doelpunt. En dat op die troosteloze vlakte waarop zoveel jonge mannen al een zinloze dood hadden gevonden.

De oorlog werd die dag omgezet in een spel waarin veel werd geschoten. Er werd aangevallen en verdedigd. Bij hoekschoppen kwam de luchtmacht naar voren. Het doel werd getroffen. Maar er vielen geen slachtoffers. Supporters in uniform leefden hartstochtelijk mee. Ze schreeuwden, zongen, juichten, gooiden met sneeuwballen, maar ze vochten niet met machinegeweren. Uiteindelijk

won Duitsland met 3-2. De nationale eer voor Duitsland was gered, omdat ze hadden gewonnen. De nationale eer voor Engeland was gered, omdat ze hadden gevochten als leeuwen en ze ervan overtuigd waren dat ze de volgende keer wel zouden winnen. Dat is het mooie van een spel. Er is altijd een mogelijkheid voor revanche en geen reden voor langdurige haat. Waar het uiteindelijk om ging: ze zagen elkaar als mensen die meer overeenkomsten hadden dan verschillen.

Op meer plaatsen langs het front vonden soortgelijke ontmoetingen en voetbalwedstrijden plaats, steeds weer voetbal. Een Duitse officier, Kurt Zehmisch, hield op een andere plek aan het front ook een dagboek bij. Hij schreef: *Uiteindelijk kwamen de Engelsen uit de loopgraven tevoorschijn met een voetbal, en al snel ontspan zich een levendige wedstrijd. Hoe ongelooflijk prachtig en vreemd tegelijk.*

Een paar dagen na kerst was alles voorbij. De generaals hadden zich weer over de kaarten gebogen. Met hun vingers gleden ze over het papier. Het duurde te lang. Hier moest terreinwinst worden geboekt en daar moest een doorbraak worden geforceerd. Een mensenleven telde niet. Wat met kerst was gebeurd, mocht niet meer gebeuren. Het was niet minder dan heulen met de vijand. De soldaten lieten een groot gebrek aan discipline zien. Wie zich nog eens aan dergelijk gedrag schuldig maakte, zou streng gestraft worden.

Het gebeurde ook niet meer, op een paar uitzonderingen na. Een paar jaar later werd er nog gevoetbald in een poging om de bal in de loopgraven van de Duitsers te krijgen, maar dat komt later aan de orde. De kerstdagen die nog zouden volgen waren even bloediger als andere dagen.

Stammenstrijd

Het is nog eens gebeurd, een oorlog die werd onderbroken om te voetballen. We spreken over de Biafraoorlog in Nigeria die van

1967 tot 1970 duurde. Bij het horen van Biafra zullen vooral veel oudere mensen weer beelden op hun netvlies krijgen van uitgemergelde kinderen die bij bosjes tegelijk de hongerdood stierven. Afschuw was het woord dat toen de wereld over ging. Welbewust werd uithongeren gekozen als wapen in deze nietsontziende oorlog vol haat die aan ongeveer twee miljoen mensen het leven kostte. In wezen was het een stammenstrijd. Je had de Igbo-stam uit de noordelijke regio Biafra die voornamelijk uit christenen bestond, dankzij het niet-aflatende zendingswerk van de missionarissen. Het was ook de meest welvarende regio van Nigeria, een voormalige kolonie van Groot-Brittannië.

De spanningen met andere stammen in Nigeria liepen hoog op. Uitbarstingen van geweld waren aan de orde van de dag. Deze vormden de aanleiding voor de Igbo-stam om een onafhankelijk Biafra uit te roepen. Hiermee escaleerde het conflict. De Hausa-stam en de Fulani-stam, grotendeels islamitisch, trokken massaal tegen de gehate Igbo-stam ten strijde. Ook hier gold: Wie haat zaait zal nog meer haat oogsten, het eeuwige vliegwieleffect van de oorlog.

‘Lappenbal’

In die tijd bezocht Pelé met een aantal andere Braziliaanse voetbalsterren het Afrikaanse continent van zijn voorouders. Pelé was razend populair en voor veel Afrikanen een rolmodel. Hij was toen zonder twijfel de beste voetballer van de wereld, misschien wel de beste voetballer aller tijden. Pelé was een bijnaam en betekent ‘lappenbal’. Hij kreeg deze naam van vriendjes met wie hij als klein jongetje voetbalde, op blote voeten, waaraan hij zijn formidabele techniek had te danken. Het was de zelfgemaakte bal van een kous gevuld met papier en oude lappen waarmee Pelé altijd aan kwam zetten. Geld voor een echte bal was er niet in de armoedige wijk van het Braziliaanse provinciestadje waar hij opgroeide. Zijn echte naam was Edson Arantes do Nascimento, maar dat bekt niet lekker als je hem wilt toejuichen voor weer een doelpunt.

Wapenstilstand

Tijdens zijn bezoek aan Afrika nam de sympathieke voetballer deel aan verschillende demonstratiewedstrijden om zich door duizenden aanhangers te laten bewonderen. Zo kreeg hij ook een uitnodiging om in Lagos, een miljoenenstad in Nigeria, te komen spelen. Iedereen die van voetbal hield of van Pelé, wilde dat meemaken. Dat was lastig in een land dat op dat moment verscheurd werd door buitensporig geweld. De oplossing: een wapenstilstand van twee volle dagen. Het gaf vriend en vijand de gelegenheid naar Lagos af te reizen en de wedstrijd te bezoeken. Ze juichten samen voor hun gezamenlijke held, zonder dat er iets van agressie of vijandelijkheid was te merken. Maar na die ene wedstrijd ging de oorlog gewoon weer verder.

Wat zou er gebeurd zijn als Pelé had gezegd: ‘Weet je wat? We blijven nog een tijdje in Nigeria. Laten we een vriendschappelijk toernooitje organiseren tussen de Igbo-stam, de Hausa-stam en de Fulani-stam. De winnaar krijgt uit mijn handen de Vredes Cup. Ik doe mee met de Igbo’s en mijn andere voetbalvrienden uit Brazilië doen mee met de andere stammen. En daarna houden we een gezamenlijk feest.’

We zullen het nooit weten, maar misschien, heel misschien, had voetbal verder bloedvergieten kunnen voorkomen. Nu moesten we wachten tot de Igbo’s in 1970 gedwongen werden te capituleren, vele doden later.

Onlangs deed Pelé weer van zich spreken. In een open brief riep hij Poetin op te stoppen met de oorlog in Oekraïne.